

КОМПОЗИТИ — КОЛЬОРОНАЗВИ ЯК КОНСТИТУЕНТИ ФСП КОМПАРАТИВНОСТІ

Композити — кольороназви, як уже зазначалося, репрезентують зону компаральності, яка містить конституенти, що виражають порівняння двох предметів на основі спільних ознак [9: 49].

Просте найменування ознаки не завжди задовольняє вимогу виразності. Із метою безпосереднього впливу на почуття є необхідним більш конкретне уявлення про ознаку, про яку слід нагадати і до якої привертається увага. Саме тому іноді найменування ознаки супроводжується її зіставленням з предметом, що найповніше містить дану ознаку.

Ад'єктивні порівняння виникають у мові тому, що є необхідність передати додаткову інформацію порівняно з інформацією, яку передають перші компоненти порівняння, узяті окремо [4: 232].

Вибір мотивуючого слова в акті називання залежить від багатьох даних, які постачаються нашими почуттями, і від певних фіксованих центрів сприймання, установлених людиною в акті найменування [2: 49]. Одночасно осмислюється характер зв'язку між предметами, тобто усвідомлюється основа порівняння. Мовець вибирає якусь одну ознаку, яка здається йому характерною, і використовує її для найменування нового предмета чи нової ознаки [1: 160].

Зорова інформація — одне з найважливіших джерел пізнання довкілля. Людина може розрізняти понад 180 колірних тонів. У будь-якій мові, у тому числі й українській, наявна група слів, яку становлять назви основних кольорів та безліч їх відтінків, котрі вказують на міру вияву колірної якості, інтенсивність колірного тону, змішування кольорів.

Із метою передачі гама відтінків, веселкового мерехтіння барв навколо нас мовець творить і використовує цілий ряд прикметників, здатних відобразити найтонші відтінки спектру через порівняння.

На думку В. М. Огольцева, усталеність компаративної одиниці залежить від постійності зв'язків її логічних елементів, яка закріплена колективною свідомістю мовців [6: 48], тобто вибір компонента для порівняння залежить від індивіда й мовного колективу в цілому. Підставою для порівняння є споглядання предмета, при якому мовець уявляє, що ворона чорного кольору, усталеність словосполучення типу чорна ворона, а потім сприйняття кольору предмета як еталонного.

Сталі порівняння назв кольорів із відповідно забарвленими предметами особливо характерні для абстрактних кольоропозначень: червоний — як кров, як маківка, як вишня, як жар, як буряк; чорний — як смола, як дьоготь, як сажа, як жук, як циган, як ніч; білий — як сніг, як молоко, як сметана, як крейда, як стіна; жовтий — як жовток, як воцина, як цитрина, як смерть; синій — як небо, як море, як бузина; зелений — як рута; сірий — як сталь.

Широка амплітуда порівнянь, серед яких певне місце посідають ті, що входять до складу словникових тлумачень прикметників — назв основних кольорів (чорний — кольору сажі, вугілля; сірий — кольору попелу; білий — кольору крейди, молока, снігу; жовтогарячий — кольору апельсина, моркви; жовтий — кольору золота, яєчного жовтка, сонячничкового суцвіття; голубий — кольору ясного неба), свідчить про спроможність цих слів називати найрізноманітніші відтінки [12: 52].

Структура композитів-кольороназв складається з поняття, яке кладуть в основу позначення, і поняття, що уточнює зміст позначуваного. Через уточнення однієї основи іншою те, що називають, виділяється з класу предметів [3: 286-286].

Композити-кольороназви, утворені за колірною подібністю до

предметів, явищ реальності, означають колірну якість опосередковано. Першими компонентами кольоропозначень, утворених на основі компаративних словосполучень, можуть бути іменники таких тематичних груп: назви рослин (плодів, квітів, дерев); назви мінералів, коштовних каменів; назви металів; назви продуктів харчування; назви природних явищ, назви процесу горіння та продуктів згоряння, назви відходів продуктів сільського господарства; назви продуктів окислення, назви ґрунту; назви речовин тощо.

Модель творення даних слів така: відносний прикметник + -о- + якісний прикметник зі значенням кольору. Друга основа виражає колір своїм лексичним значенням, перша — указує на відтінок шляхом порівняння за кольором із предметом: олов'яно-сірий, смоляно-чорний, криваво-червоний, графітно-чорний. Якщо структуру порівняння подати у вигляді формули, то А — предмет, який порівнюють; В — предмет, з яким здійснюється порівняння; С — спільна ознака порівнюваних предметів, основа порівняння. Друга основа утворення, як правило, виступає як елемент С, перша — елемент В. Елемент А позначається іменником.

Шлях від предмета з виразним забарвленням до позначення кольору становить певний ланцюг: *попіл (сірий) — сірий попіл — сірий як попіл — попелясто-сірий (сіро-попелястий), сніг (білий) — білий сніг — білий як сніг — сніжно-білий (білосніжний)*. Лексичне значення цих прикметників вичерпується їх компаративним значенням, тобто внутрішня форма становить їх лексичне значення, що підтверджується даними тлумачних словників [5: 20]. Як стверджує Н. В. Располихіна, при творенні композитів такого типу можна говорити про відсутність симетрії між морфологічною і семантичною моделями деривації [8: 115], оскільки обидва компоненти впливають один на одного. При цьому перший із них підлягає частковій десемантизації і виражає найтипівішу ознаку, притаманну даному іменникові.

Це своєрідне абстрагування від конкретного предмета, найяскравіша ознака всього класу об'єктів. Дана ознака, зазвичай, виражає такі характеристики: темний — світлий, чистий — змішаний, прозорий — непрозорий, насичений — ненасичений, яскравий — тьмавий, блискучий — неблискучий. Таким чином, компонент, який означає, змінює семантику означуваного компонента, обмежуючи або

розширюючи його діапазон. Крім того, у значенні прикметника-компози́та з'являється емоційно-оцінний елемент. Оцінність виникає на основі семантики першого компонента в результаті виділення й інтенсифікації однієї з його сем: маково-червоний, смарагдово-зелений, ваксово-чорний.

Прикметники-компози́ти на позначення відтінку кольору через порівняння зафіксовані словником: алебастрово-білий, вогняно-червоний, водяно-зелений, вугільно-чорний, горобинно-червоний, димчасто-сірий, землісто-сірий, ізумрудно-зелений, іржаво-рудий, каштаново-бурий, криваво-червоний, лимонно-жовтий, мідно-червоний, молочно-білий, олов'яно-сірий, попелясто-сірий, салатно-зелений, смоляно-чорний, сніжно-білий, солом'яно-жовтий, сріблісто-білий, цегляно-червоний, червонокаліновий, янтарно-жовтий [7]. Як виявилось, їх невелика кількість. На рівні ж індивідуального мовлення такі лексеми мають більші можливості. Про це свідчить велика кількість відтінків кольору, які передаються письменниками і поетами, своєрідність асоціацій, що виникають при індивідуальному використанні слів-кольороназв.

За словами В. М. Огольцева, сферою, яка характеризується вільним наповненням цієї компаративної моделі, є мова творів художньої літератури, що є природним у зв'язку з яскраво вираженою тут тенденцією до образності [5: 36]. Так, у творах Михайла Стельмаха [10] та Павла Тичини [11] нами було зафіксовано такі кольороназви з компаративною семантикою: блідо-мармуровий, горіхово-карий, жовтаво-іржавий, водяно-зелений, сизо-фіалковий. Фактично будь-яке подібне утворення в художньому творі являє собою результат творчого акту мовця, хоч воно не сприймається як таке, що виходить за межі мовної норми.

Сполучуваність компонентів прикметників-кольороназв не має обмежень, крім обмеження, яке диктується здоровим глуздом, тобто врахування значення компонентів, логіки речей і ситуативної потреби мовного вираження. За названою моделлю потенційними є такі утворення: гранатово-червоний, шоколадно-коричневий, жовто-золотий, пшенично-жовтий, рубіново-червоний, цитриново-жовтий, оливково-коричневий, гранітно-сірий, персиково-оранжевий, барвінково-синій, восково-жовтий, сметанно-білий, глинисто-жовтий, крейдяно-білий тощо.

Результати дослідження показали, що в українській мові є як мінімум сім груп прикметників-кольороназв, утворених на основі порівняння: *білий* — *алебастрово-білий*, *білосніжний*, *молочно-білий*, *сніжно-білий*, *сріблясто-білий*; *чорний* — *вугільно-чорний*, *смоляно-чорний*; *червоний* — *вогняно-червоний*, *горобинно-червоний*, *криваво-червоний*, *мідно-червоний*, *цегляно-червоний*, *червонокалиновий*; *зелений* — *водяно-зелений*, *ізмурудно-зелений*, *салатно-зелений*; *жовтий* — *жовтаво-іржавий*, *лимонно-жовтий*, *солом'яно-жовтий*, *янтарно-жовтий*; *сірий* — *димчасто-сірий*, *землисто-сірий*, *олов'яно-сірий*, *попелясто-сірий*, *сіро-свинцевий*, *сизо-фіалковий*; *коричневий* — *горіхово-карий*, *іржаво-рудий*, *каштаново-бурий*. Не було виявлено утворень, частиною яких були б голубий, синій, фіолетовий кольори, що відносять до основних кольорів, оскільки вони позначають колір без відтінків. Але це не означає, що такі утворення неможливі.

Деякі із зафіксованих прикметників мають варіанти з протилежним порядком компонентів, хоч така варіантність нічого нового в зміст слова не вносить (попелясто-сірий і сіро-попелястий, сніжно-білий і білосніжний). Крім того, можливі утворення із суфіксами *-уват-*, *-ав-*, які виражають неповний вияв колірної ознаки першого компонента: *сірувато-димчастий*, *сірувато-попелястий*, *жовтаво-іржавий*. У таких прикметниках основна назва кольору займає перше місце.

Із названих семи груп прикметників-кольороназв найширші дериваційні можливості мають лексеми *червоний*, *сірий*. Основою для порівняння найчастіше є рослини: *горобинно-червоний*, *червонокалиновий*, *салатно-зелений*, *каштаново-бурий*, *сизо-фіалковий*.

Значення лексеми в межах кожної із семи груп залежить від того, яку ознаку покладено в основу порівняння. Так, прикметники на позначення червоного кольору мають таке значення: *вогняно-червоний* — колір вогню, полум'я; світло-червоний; *горобинно-червоний* — матово-червоний, кольору ягід горобини; *мідно-червоний* — темно-червоний; *цегляно-червоний* — червоний з оранжевим відтінком; *червонокалиновий* — кольору плодів калини. Таким чином, можна простежити градацію відтінків червоного кольору.

При творенні композитів на основі компаративних зворотів актові номінації властиві такі ознаки: модифікація в структурі пер-

шого компонента прикметника, яка полягає у виділенні та інтенсифікації однієї характерної ознаки; зміна семантики другого компонента за рахунок розширення чи звуження, інтенсифікування чи послаблення, завдяки уточненню першим компонентом; влучна характеристика предметів і явищ, оцінка їх з позицій мовця.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Номинация и проблемы выбора // Языковая номинация (Общие вопросы). — М., 1977.
2. Колшанский В. Г. Лингвистическая сущность и основы языковой номинации // Языковая номинация (Общие вопросы). — М., 1977.
3. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразования // Языковая номинация (Виды наименований). — М., 1977.
4. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. — М., 1986.
5. Огольцев В. М. Модели компаративного словообразования. — Пермь, 1978.
6. Огольцев В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии. — М., 1978.
7. Орфографічний словник української мови. — К., 1994.
8. Располюхина Н. В. Деривационные процессы в области зоонимии и взаимосвязь цельно- и раздельнооформленных знаков косвенной номинации // Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореза. — М., 1983. — Вып. 208.
9. Романченко А. П. Зона компаральності у сучасній українській мові (словотвірні засоби). — Одеса, 2001. — Вип. 11.
10. Стельмах Михайло. Хліб і сіль. — К., 1967.
11. Тичина Павло. Твори. — К., 1976.
12. Фридрак В. Б. Веселкове різнобарв'я (Прикметники-кольороназви) // УМЛШ. — 1991. — № 1.